



**КУЙБИДА**

**Віктор Віталійович,**

д-р. іст. наук., доцент каф. біології,  
директор Ін-ту фізичного виховання  
та природознавства

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т  
ім. Г. Сковороди»

(м. Переяслав-Хмельницький)

**ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА  
АНАТОМІЧНИХ І ФІЗІОЛОГІЧНИХ НАРОДНИХ ТЕРМІНІВ**

*У статті розглянуто проблему становлення народних анатомічних, морфологічних, фізіологічних термінів, та їх характерні особливості. Народним термінам притаманні образність, багатозначність, багатоваріантність та інші ознаки. Народні терміни доцільно використати у процесі вивчення анатомії і фізіології тварин та людини, історії науки та лінгвістики.*

*В статье рассмотрено становление народных анатомических, морфологических, физиологических терминов, их характерные особенности. Народным терминам свойственны образность, многозначность, поливариантность и другие характеристики. Народные термины целесообразно использовать в процессе изучения анатомии и физиологии животных и человека, истории науки и лингвистики.*

*The article deals with the process of formation of folk anatomical, morphological, physiological, terms and some their features. Folk terms are characterized by imagery, polysemy, invariant nature and other features. It is reasonable to use folk terms in human and animal anatomy and physiology.*

**Постановка проблеми.** На сьогодні народну анатомо-фізіологічну термінологію досліджують переважно лінгвісти, натомість з біологічної точки зору – її комплексно не розглядали. Досі немає досконалої класифікації народних анатомо-фізіологічних термінів у зв'язку з чим ця проблема

заслуговує на глибокий аналіз. З погляду сьогодення, можна констатувати, що деякі з народних анатомічних, морфологічних, фізіологічних та систематичних назв, що стосуються тварин, людей, їх хвороб, профілактики, засобів лікування досить цікаві і несправедливо забуті. У зв'язку з вищесказаним збір та класифікація анатомічних, морфологічних, фізіологічних народних термінів є актуальним.

***Аналіз останніх досліджень і публікацій.*** Народну анатоמו-фізіологічну термінологію у складі медичної лексики репрезентували у своїх роботах А. Афанасьєв, І. Верхратський, С. Верхратський, Н. Висоцький, Г. Виноградов, Р. Попов, В. Мілорадович, С. Рудик та ін. [1–11; 22; 25]. Історію медицини України, зокрема народної, досліджував С. Верхратський. Свої погляди він узагальнив у капітальній праці «Медичний фольклор на Україні», яка стала основою його кандидатської дисертації. Виділені, як окрема глава чи розділ, невеличкі словнички термінів ми використали із робіт [11, с. 13–15] (розділ I – «Народныя названія частей тѣла»), серед інших природничих назв у [4, с. 37–39; 6, с. 17–23] «До терминологіі природописної», [25] «Мова українських тваринників», різноманітних словників та зібрані нами матеріали.

***Виклад основного матеріалу.*** Зачатки народної анатомії, морфології, фізіології тварин як самостійного напрямку пізнання, або як об'єкту комплексних наукових досліджень, у літературі не прослідковуються. Ця галузь знань була складовою народної медицини і ветеринарії. Корені народної медицини та ветеринарії заховані у доісторичній древності і мотивовані інстинктами та потребами самозбереження людей чи збереження життя тварин. Первісна людина отримала від тварин генетично успадковані інстинкти допомоги під час народження, травмування, отруєння тощо.

Відомо, що чимало ссавців та птахів для боротьби із шкіроїдами, пухоїдами, вошами лягають у пилові ямки чи на мурашник і після того, як мурахи мурашиною кислотою обробляють поверхню тіла – частково позбавляються

ектопаразитів. Для очищення пір'я від бруду і слизу чаплі змащують його «пудрою» із, так званих, пудреток. Травмовані ссавці інстинктивно зализують рани на тілі. Особини, які зазнали інтоксикації, вишуковують і поїдають необхідні трави, мінерали, метаболіти тваринного походження. Молодь деяких рослиноїдних тварин-копрофагів (зайці, бобри та ін.) поїдає кал дорослих для зараження целюлозолітичними мікроорганізмами, без, яких травлення порушується, або стає неможливим. Із першими порціями калу, також, здійснюється реутилізація азоту та інших необхідних речовин. У тваринному світі чимало прикладів допомоги при пологах та спільного вигодовування малят.

Ще 3-4 мільйони років тому, на першому етапі олюднення, первісна людина успадкувала основні засоби тваринного лікування і змушена була надавати допомогу природними продуктами. Досвідним шляхом вона пізнавала оздоровчу дію води, сонячного тепла, розтирання та розминання хворих місць. Інстинктивні дії із самопомоги поступово набирали форми усвідомленої допомоги на основі первісних анатомо-фізіологічних знань, які поступово поглиблювалися.

У первісний період емпіричні анатомо-фізіологічні знання, формувалися в практичній діяльності, найчастіше в процесі розрізування тіл тварин мисливцями, добування окремих органів, залоз, тканин, продуктів метаболізму та біологічно активних речовин у народній медицині. З накопиченням емпіричних знань виділилися прошарок людей, які, успішніше від інших, використовували раціональні методи пізнання будови тіла, певних закономірностей його функціонування та лікування. Деякі фізіотерапевтичні процедури (баня, закаливання тощо) з древності використовувалися у різних народів. Згодом, за ознакою професійного статусу, оформляються перші знавці анатомії та фізіології – народні лікарі та ветеринари. Потужним стимулом і засобом вивчення анатомії, морфології та фізіології людини та тварин було використання засобів народної зоотерапії.

Для лікування використовували не лише трави чи мінерали, а й тварин чи продукти їх життєдіяльності: жир борсука (простуда, опіки); пантокрин (настій із пантів чи молодих рог марала, ізюбра та інших оленів, як адаптоген); розтерту суху шкіру жаб (шкірні хвороби) та внутрішній покрив шлунка гуски, півня (розлади травної системи); сушені шпанські мушки та ін. наливники (виготовлення наливного пластиру); продукти бджільництва (мед, маточкове молочко, перга та ін.); отруту змій, бджіл (для розтирань); молоко і молокопродукти різних тварин (кумис, молочна сироватка і т.д.) тощо. Зоотерапія притаманна і народній ветеринарії. Медична та ветеринарна практика активізувала анатоμο-фізіологічне народне називництво.

Про широту арсеналу та живучість використання народних засобів тваринного та людського походження свідчать програма та інструкції до вивчення народної медицини. Брошура Г. Виноградова побачила світ не в середні віки, а на початку ХХ ст., де автор дає інструкції «Желательно получить по возможности обстоятельные сведения относительно пользования змеиной шкурой, вшами, тараканами, жуками майскими, муравьями, костями животных и человека, кровью различных животных, мочой, потом, носовой слизью (соплями), раковиной копыта, молоком женщины и животных; маслом, шкурой (ушканистой, напр.), шерстью (кошки, собаки и пр.) животных, дождевыми и другими червями, куриными яйцами и т.д. Дать подробные сведения о средствах: мурашином спирте, о мурашином масле, о летучей мыши, об осьем гнезде. Обратитъ внимание на пользование жиром и салом различных животных гусиный, воробьиный, рыбий, медвежий жир, кабанье и свиное сало и т. д.). Особого внимания заслуживает слюна, как народное медицинское средство» [10, с. 40]; «С чем, в какой пропорции употребляется человеческая моча, кал различных животных и человека, воск...» [ 10, с. 45 ].

Вивчення будови тіла, лікування хвороб здійснювалося не лише раціональними, а й магічними прийомами. На основі створених релігійних і

світоглядних поглядів різних народів виникла давня віра – анімізм (від. лат. *anima* «душа»). За древніми уявленнями – кожна річ має свою душу, свій дух. Душа могла обирати для себе в організмі власне сховище – різні органи чи тканини тіла. Найчастіше душу «поселяли» в серце, кров, легені, мозок. Якщо орган чи частина тіла, з захованою там душею, зазнає пошкодження – душа покидає тіло назавжди. Вона витікає з кров'ю і з останнім видихом вилітає з рани.

У первісній народній медицині виник своєрідний анатоμο-морфологічний напрямок – народна органотерапія. Спочатку він ґрунтувався на уявленнях, що у живому тілі не одна душа, а декілька, і кожна – поміщається у окремому органі. Вживаючи орган тварини в їжу, людина зазнавала подвійного лікувального ефекту – речовинами та душею тварини. Згодом терапевтичну дію встановлювали шляхом проб і помилок, а ще пізніше – на основі знань про тварин, властивостей препаратів з них та біологічні механізми дії. Становлення народної анатомії та фізіології здійснилося подвійним шляхом – стихійно-матеріалістичним і містичним. Кожен із цих шляхів сприяв формуванню певних анатоμο-фізіологічних назв.

Значна кількість народних природничих термінів збереглася і використовується у сучасній біології. У роботі «Биологические знания» Б.Старостін стверджує, що терміни «*завязь, зрачок, мышелок, прививка, селезенка, черенок, черешок* и др.» є надбанням давньоруського періоду [31]. Вони роблять анатомічну, фізіологічну, зоологічну термінологію дуже близькою до основного словарного фонду мови, тоді, як у більшості європейських мов (англійській чи романських) основна маса термінів взяті із грецької чи латині.

У результаті пошукової роботи нами зібрано 1694 народних термінів. Із них, анатомічних назв – 371, термінів на позначення фізіології тварин – 220, екскрементів тварин – 34, фізіології людини – 107, особливостей зовнішньої будови людини – 285, характеристики людей за їх розумовими здібностями та поведінкою – 326. Деякі тематичні групи термінів ми представили у цій роботі.

## ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ АНАТОМІЇ ТВАРИН

*Астенци* – колодочки, молоденьке пір'я птахів; *Бабешки, бельбахи, бельбехи, бельбухи* – нутрощі тварин; *Бабка* – гральна кістка з надкопитного суглоба тварини; *Бажок* – шлунок; *Бамбух, бембух* – шлунок; *Бандури* – нутрощі тварини; *Банька* – кристалик ока у вола; *Баюс, баюса, баюси* – вус; *Бібех* – велике черево; нутрощі, тельбухи; *Бібехи* – кишки; *Безприпорний* – віл без підвищення в кінці шиї, на яке впирається ярмо; *Бисер* – перлина; *Битка* – розбите яйце; *Більмаки* – очі зайця; *Бог, богун, богиня* – шлунок; перший шлунок жуйних тварин, рубець; *Богун* – перший шлунок жуйних тварин (рубець); *Божок свинний* – шлунок свині; *Бордюг, бордюх, кендюх* – шлунок чотириногих тварин; *Борідка* – щітка на нозі у коня (авт. рудименти другого і четвертого пальців у формі невеликих кісточок – грифельків); *Бурдюх* – сечовий міхур тварин; *Варка* – риб'яча голова; *Виливок* – яйце знесене без шкаралупи; *Вилиці* – бокова сторона морди чотиринової тварини; потилична частина черепа риби; *Вилка* – кісточка у тварин, яка має вигляд розвилки; *Вовчок* – зуб у коня, який заважає їсти; *Волосянки* – вени копита; *Ворвонь* – китове сало, китова шкура; *Вязига* – сухожилля із спини осетрової риби; *Глезна* – кісточка; *Голодниця, голоднівка, голоднянка, здухвина* – частина тіла між ребрами і сідничними кістками у чотиринової тварини; *Гольона* – зад (у коня); *Гузка* – тупий кінець у яйці; *Гузьянка* – пряма кишка; *Гусак* – язик, дихальне горло та легені, разом взяті (термін м'ясників); *Габелок, габель* – шкіра молодого телятка; *Гавра* – паща; *Гаджала* – кісточка; *Глят, гляга* – частина шлунка жуйної тварини, яка вживаються для звурджування (зсідання) молока; *Джигели* – стегна; *Джигиря* – горло з легенями і печінкою у овець; *Джилит* – лопатка (кістка) у вівці; *Джоло* – жало; *Дзюб, дзюбак, дзюбанець, дзюбка, дзюбок* – дзьоб; *Дзюбрик* – пташина лапка; *Дзябра* – зябра; *Дихи, здухвина, здухи, здуховина* – частина тіла між ребрами і сідничними кістками у чотиринової тварини; *Дійка, дойок* – сосок у корови; *Дородка* – груба кишка (у свині); *Дорота, доротна* – товста кишка

(зокрема свині); *Драли* – заячі ноги: жартівливо; *Жарнівка* – раковий жорновок; *Животиння* – нутрощі; *Жигаль* – суха жила; *Жило, желав* – гадюче жало; *Жильниця* – судинна оболонка; *Жмуриця* – третя повіка; *Жовтковина* – жовток в яйці; *Жовчі* – нутрощі риби або птаха; *Заніжка* – задня нога тварини; *Запорток, запороток* – яйце, без зародка, тухле яйце; *Заріжок* – шматок шкіри тварини коло рогів; *Зарог* – місце за рогом; *Заушиця* – зябра (у риби); *Заціпи* – два зуби в нижній щелепі жуйних тварин; *Здір* – внутрішнє сало; *Здрінка, здрянк* – зіниця; *Зірко* – зернятко; *Зносокъ* – „т.є. останню курячу покладку носять відьми 9 днів підъ паховъ. А по упливі того часу вилягаєся изъ него хованецъ Звичайно просиджує вінъ на поді. Єго годують несоленими стравами, инакше всіхъ вигнавъ би изъ хати.” (Верхратський, Поч.-2); *Зоб* – воло; *Золза* – залоза; *Зяв* – паща, зів; *Зява* – горло; *Зяви; зявра, зяви* – зябра; *Кабарга* – хребет; *Кав’яр* – ікра (осетрових риб); *Коління* – коліна; *Колінці* – щиколотки; *Калкан* – жировий нарост на потилиці у тварини; *Калкачи* – яечка, мошонка, калитка; *Калюх* – шлунок молодого ягнятка чи телятка, яке ще не вживало ніякої їжі, крім молока матері; *Калюх, келюх* – черево; задній прохід; шлунок молодого теляти чи ягняти; *Калюхи, келихи* – кишки; *Кандюги* – ноги; *Карк, карок* – потилиця, шия; *Кашка* – 1) ікра риби або раків; 2) нутрощі комах; *Китюх* – лисячий хвіст; *Киянець* – нога з ляшкою (стегновими м’язами) в м’ясній туші; *Кендюх, кутняк* – шлунок чотириногих тварин; *Кістяк* – сірий річковий рак з широкими клешнями; *Кіхоть; кокоть, копоть* – кіготь; пазур; *Кла, кловак; кливак, кло, клова, колак* – ікла; *Клак, клевак, кло, колак* – ікло свині; *Кланці* – ікла звірів, зуби; *Клапи* – вуха свині; *Клуб* – стегна у худоби; *Клубиця* – стегно (кістка); *Клювак; клюн* – дзьоб; *Кобилка* – грудна кістка у птахів (сіcada); *Ководка* – хребець (спинний); *Кобарга* – грудна кістка птаха; *Коворот* – шийний хребець, потилиця; *Когутянка* – півняче перо; *Коса* – селезінка; підшлункова залоза; сухожилок; *Косиці* – пір’я в когута; *Кострець, костриця* – нижня частина крижів; *Коструб* – скелет, кістяк;

**Круп** – зад (коня); **Крупи** – ікра рачача, ікра оселедця; **Круски, крушки** – брижі (у нутрощах свині); **Кряк** – ікра жаб; **Ксень** – печінка риби; **Кукиша** – зоб миня (риби); **Кульдобахи** – кінці кісток проти вушного отвору; **Кульмич** – товстий жирний хвіст у вівці, курдюк; **Кутен, кутняк** – шлунок чотириногих тварин; **Кутня кишка, кутниця, кутнянка** – пряма кишка; **Кутюх** – свинячий шлунок; **Купирь** – хвіст; **Лаба, лабети** – лапа, лапи; **Лавлаки, лалки** – щелепи; **Лашка** – непарна кісточка (з ноги теляти чи свині), якою граються в гру „паці”; **Легке, легкой, легушка** – легеня; **Легкуша** – язик, дихальне горло, легені, серце і печінка разом; **Лигавка, пролик** – глотка; **Лизень, изь** – язик бика; **Литоня** – частина шлунка жуйних тварин, яку використовують для сквашування молока; **Лич; Личья** – морда, рило; **Лій** – сало овець та великої рогатої худоби; свічкове сало; **Лоно** – лоно; груди; **Лопатень** – великий і широкий зуб; **Луна** – нижня частина живота; **Луно** – яєчка у ссавців; мошонка; статевий орган жеребця; **Лусна, луста** – луска (риби, змії); шкаралупа; **Лялько** – зіниця; **Макса; максо, мокса** – печінка риби; **Малик** – задня частина шиї; горб, наріст; **Малюк** – ямка між лопатками під гривною коня; **Мамуха** – пух на грудях та між ногами у птахів; **Мастка** – кістка; **Мацьок** – шлунок тварини; **Меренька, мерест** – ікра жаб; **Меса** – рот; **Миза** – морда, рило; **Миси** – морда тварини; **Моцак, моцака** – міцне яйце, биток; **М’язь** – мускул; **М’яса** – ляжки у мисливських собак; **Намисто** – нарости на шиї в індика; **Насосна жила** – піднебінна вена; **Нерес, нересть** – жаб’яча ікра; **Нутряк** – 1) внутрішнє сало; 2) тварина у якої сім’яники знаходяться всередині, а не мошонці; **Нюхалка, нюхаль** – ніс; нюх; **Нявга** – луска риби; **Огін** – хвіст; **Озяви** – бронхи; **Оси** – жало; **Остець** – речовина, яка заповнює кісткові порожнини; **Оточини** – сало на кишках у свиней; **Пазанка** – задня лапка зайця; **Пазногть, пазнокть** – фаланга пальця, на якій росте ніготь; **Пазорь, пазюр** – кіготь, ніготь; **Пазор** – палець на нозі, пазур; **Пакиша** – кисть лівої руки; **Палки, пишки, туляки** – пір’я молодих птахів; **Панти** – молоді роги оленів; **Папірка** – ратиця; частина ратиці; **Папірок** – плавальна перетинка між пальцями в качок та гусей; **Папірці** – рогова



оболонка на ногах у копитних; *Папірна жила* – вена черевної стінки; *Паричок* – молодий ріг у рогатої худоби; *Пасока, посока* – кров тварини; *Паучайка* – повіка; *Пацало* – шлунок корови; *Паця* – кістка надкопитного суглоба (копитних тварин); *Пацятник* – матка у свині; *Пашина* – жили в м'ясі; *Пащеки* – вилиці; *Паюс* – плівка, в якій лежить ікра в рибі; *Перначки* – товсті овечі кишки; *Печоночки* – молочко риби; *Пірнак* – хвостове перо в півня; *Перло* – перламутрове зерно, що утворюється в черепашках перлівниць; *Персні, персти, персі* – груди в коней; *Печінкова жила* – підколінна вена; *Пиндик* – хвіст; *Пихач* – ікло; *Пишки* – пір'я пташеняти; *Пишок, нищок* – стрижень пташиного пера; *Пищак* – сліди пуху і корінці пір'я на обскубаній і обсмаленій курці чи гусці; *Пищек* – велике гусяче перо; *Пищий* – гострий кінець яйця, носик; *Підгарля* – воло, підборіддя, підшийок; *Підгарлина* – підборіддя; *Піджіпка, піджопок* – сідниці; *Підкаблучкові жили* – вени грудної кінцівки; *Підпругова (порточна) жила* – ясна вена (сафена); *Підпустка* – частина шлунка жуйної тварини, що вживається для звурджування молока; *Підскойові жили* – під копитні вени; *Плави* – махові пера (птахів); *Плавинка* – плавальна перетинка (у птахів); *Пліще* – маленьке плече; *Плодник* – матка; *Побічка* – печінка риби (бичка); *Покутня кишка* – дванадцятипала кишка; *Посік* – сечовий міхур (у тварини); *Посочина* – сукровиця; *Пранірка* – роговий відросток позаду над ратицями тварин; плавальна перетинка між пальцями птахів; *Пранорищичка* – роговий відросток позаду над ратицями тварин; *Приса* – губа тварини; *Приси* – вуса тварин; морда корови. губи коня; *Присмо* – присосок; *Пуздо, пузер* – сечовий міхур; *Пукиша, пукиш* – повітряний міхур риби; *Пупер, пуприк* – пупець, пташиний шлунок; *Пупка* – пупок; *Пухло* – шлунок; печінка; *Пуховина, опуха* – місце в яйці, де пустота; *Ракопит, ракопитиця, ракопідень, ракотиця, ракотень* – ратиця; *Репиця* – основа хвоста хребетних тварин; *Риндза, риндзя* – телячий шлунок; *Риндзак, риндя* – шлунок; *Риндзка* – сичуг; *Ріження* – сперма; *Сіра, сєра, сєрка* – молозиво; *Смолость* – вим'я корови; *Сп'ятка* – надкопитний суглоб у коня;

*Сп'яткова кість* – кутова кістка, кістка надкопитного суглоба у коня; *Станова жила* – хвостова вена; *Степ* – холка, шийний відділ хребта коня; *Степова жила* – шийна вена; *Струнянка* – тонка кишка; *Ступки* – остроги у когута; *Тамак* – шлунок риби; *Тельцо* – гострий кінець яйця, зародок в яйці; *Телятинець, телячник* – матка корови; *Телячки* – молочні зуби; *Теша* – черевна частина туші риби, що використовується для виготовлення страв; *Тирба* – кров; *Тирка* – птах з обтріпанним пір'ям; *Товар* – вим'я корови; *Трибух* – внутрішні органи; *Трунок, отрунок, утрунок* – шлунок, живіт; *Туба* – морда звіра; *Тулій, туляк* – молоде перо птахів, ще з кров'ю; *Тулійка* – нижня частина рогу від його основи; *Уза* – бджолина смола, маса, якою бджоли захищають внутрішню частину вулика від світла і повітря ( авт. очевидно – прополіс); *Фадан* – жила оленя; *Харло* – горло, глотка; *Харужу* – статеві органи; *Хим* – шия; *Хоботь* – хвіст; *Хоботок* – частина тіла бджоли, за допомогою якої вона збирає нектар; *Цевка* – нижня частина ноги коня; *Черен* – кутній зуб; *Чирка* – грудний сосок; *Швагло* – жало змії; отруйні зуби; *Шибанки* – крила; *Щелуха* – луска риби; *Щегла* – вилиця, зябра; *Щелеп, скелеп* – нижня щелепа; *Щелья* – зябра риби; *Явро* – яйце; *Ятро* – печінка.

## ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ

### ФІЗІОЛОГІЧНИХ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

*Бережа* – жеребна (кобила); *Бичитися* – злучка, спаровування у корів; *Бігатися* – період злучки, спаровування у тварин; *Бігунка* – трирічна статевозріла телиця; *Блоховодниця* – собака або кіт, які мають на собі багато бліх; *Бовтень, бовтиш, бовток, бовтун, бовтюк, бовтяк* – зіпсоване яйце; *Божа роса* – молоко; *Бутіти* – жиріти; *Виводитися* – народжуватися; *Випорток* – мертвонароджена тварина; *Вирай* – вирій; *Вирикувати* – про бика й корову: ревіти; *Відбиркатися* – злучитися з бараном (про вівцю); *Відциркувати* – видоювати кожен сосок при доїнні; *Вітрити* – нюхати повітря (про собак); *Вусельниця* – гусінь; *Гильнитися, гільнитися* – „(о вовках) бігати громадами; такожъ паруватися. О Михайлі (8 Падоліста) вже вовки гильнятєся” (Верхратський, Поч.-2, с. 18); *Головач,*

*головачка* – пуголовок; *Голопуцьок* – неоперене пташеня; *Гониця* – корова під час тічки; *Гробак* – черв'як, личинка комахи; *Гивт* – ковток; *Гивтати* – ковтати; *Гигнути* – здохнути; *Дзера, дзер* – сиворотка (молочна); *Добутки* – приплід (ягнята, телята); *Дойчити* – бути годувальницею, годувати груддю; *Жаберина, жаберовина, жаборіння, жабуріння, пацірки* – жаб'яча ікра; *Жвакота* – жування, жвакання; *Жаліання* – повільна їда; *Желіпати* – повільно їсти; *Жентичник* – той, хто вживає в їжу сироватку; *Жентиця* – сироватка (молочна); *Жеребитися* – народжувати (про кобилу); народжувати (про кобилу та самку верблюда); *Жиловник* – пульс; *Жумрати, жумрити* – уминати, жувати; *Жути* – жувати; *Заїди* – жовта шкірочка в кутиках рота молодих птахів; *Закльовок* – надкльоване яйце з якого має вийти курчатко; *Запержіння* – розлад шлунка у бджіл; *Заплід* – 1) запліднення; 2) розведення; *Запоросіти* – про свиней: завагітніти; *Зарід* – зародок; *Зарожений* – із зародком; *Засідок* – яйце, яке пролежало певний час під квочкою; *Заяловіти* – про корову: бути без телятка (в цьому році); *Збрескле; збрызкнути* – про молоко, яке починає скисати; скиснути; *Згламати* – проковтнути, зжерти, пожирати; *Здих* – загибель; *Здиховичитися* – задихнутися (про коня); *Згігнути* – здохнути; *Зжентичитися* – звурджене, скипіле (про молоко); *Злучний* – стосовний до злучки; *Знісок, зносок; знусок, снозок* – останнє, найменше яйце, знесене куркою; *Зносокъ* – „останню курячу покладкуносять відьми 9 днів підъ паховъ, а по упливі того часу вилягаєся изъ него *хованецъ*. Звичайно просиджує вінъ на поді. Єго годують несоленими стравами, инакше всіхъ вигнавъ би изъ хати. Найбільше проявляється вінъ въ виді kota. Відьмамъ є помічникомъ при ихъ чаклованняхъ та чарахъ” (Верхратський І., с. 40); *Зобати; зубать* – клювати, ковтати, пожирати, їсти; дзьобати; *Зріння, зрок, зряк* – зір; *Зсілий* – зсіле молоко; *Зчисток* – послід, плацента у корови, яка народила; *Ікратий, ікрянний; екрачка, икренка, икряк. ікранка, ікрець, ікровиця* – риба, яка має ікру; *Ікрець, ікровиця* – самка риби; *Ікриця* – ікра; *Каплун* – кастрований півень; *Квочити* – висиджувати, виводити; *Кладенец* – кастрований;

**Котитися** – народжувати дітей (про котів, куниць, тхорів, зайців, овець, кіз); **Кітна** – вагітна (про тварин); **Котуляти, кутуляти** – погано жувати (напр., про беззубого); **Кулястра** – зварене і перетворене у гель молоко (молозиво) корови, яка щойно отелилася; **Линець, линяк** – рак, що линяє весною; **Ліновиня** – скинута гадюкою шкіра; **Ліновисько** – суха шкіра змії; **Ліновище** – 1) стара шкіра, яку скинула змія після линяння; 2) панцир рака, втрачений після линяння; **Лінушка, лінюх** – полинялий рак; **Линьба** – час линяння; **Либавка** – худоба, що з'їдає тільки верхівки корму; **Либати, либоніти** – повільно, неохоче пастися; пастися на росяній траві; **Ликати, лигати** – ковтати; **Лемзати, лимзати, мамлети** – повільно їсти; **Лещати, лащати, легчати; обертати** – каструвати; **Лім** – політ, на льоту; **Літити; літь, літити** – запліднювати; **Лягівка** – час висиджування яєць; **Максанник** – риба з молоками; **Малицкати** – ссати; **Ментул, ментуль** – пуголовок, личинка жаби; **Мерендати, мерендзати** – пережовувати, ремігати жуйку; **Мерло** – мертво; **Мерляк** – труп, мертвець; **Мерчик** – маленький покійник, трупик; **Миркоти, миркот** – особливий запах овець під час тічки; **Молозиво** – перше молоко після пологів у жінки, корови та ін.; **Мускус, москось** – мускус; боброва струмина; рідина із сумки мускусної тварини; **Набехтатися, набу'хатися** – наїстися, нажертися; **Нагул** – жир у худоби; **Надіжна корова** – тільна корова; **Наліжна (льоха)** – поросна; **Наплід** – приплід; нащадки; **Напсетити; напишотити** – насмердіти (про тварин та людей); **Насідок** – насиджене яйце; **Настремець** – спадкоємець; **Недолежане** – несвоєчасно вилуплене (про курча); **Немоценна** – та, яка перевищує сили; **Нёрс, нересть** – нерест; **Нересть** – парування у риб, змій; **Несуца** – пташка, яка несе багато яєць; **Норост, нерость** – ікра жаб, нерест; **Опалосік, ополоник, полоник, полонік, ополониця, ополонік, ополонка** – личинка жаби; **Опірити** – вкрити пір'ям; **Опоек** – молочне телятко; **Опряга** – смерть; **Опргатися** – померти; **Опригнуватися** – померти в муках; **Охрак** – слина, мокроти; **Палигувати, пардигувати** – жадібно жерти; **Парка** – час токування у птахів; **Пацна** – поросна свиня; **Пацитися** –

пороситися; *Перд* – випускання шлункового газу; *Перна, пернандель* – личинка гедзя; *Перчити* – запліднювати самицю (про цапів); *Писконіти* – мартувати, паруватися (про глухаря, тетерева); *Пізніхірочка* – пізно виведене пташеня; *Піняжок* – зародок у яєчному жовтку; *Піритися* – линяти, скидати пір'я; *Плідниця* – плодовита самка; *Плодь* – тварина; все, що плодиться; *Положитися* – привести теля; *Польовать* – злучатися, паруватися (про корову); *Порозовать* – бути в стані охоти (тічки у тварин); *Прикохок* – приріст, приплід; *Пулювать* – злучатися (про свиней); *Родиво* – пологи; *Румегати, руменувати* – пережовувати жуйку; *Румагавці* – жуйні тварини; *Руя* – гін (у тварин); *Сикати* – мочитися; *Скелетувати* – з'їдати м'яку частину листків (про жуків); *Скимен* – дитя тварин; *Скопити* – холостити, каструвати; *Слюзити* – покриватися слизом, слизити; *Солонити* – лизати, виставляти язик; *Сполованє* – злучка, спарування, злягання; *Сполувати* – злучатися, паруватися; *Спороситися* – зіпсувати повітря, насмердіти; *Сприщитись* – померти, скапуститися, залякнути; *Стятися* – скиснути (про молоко); *Тельний, тівний* – тільний; *Телити; уположитися* – приводити теля; *Телєчка* – пологи у корови; *Тікальниця* – самка собаки в час тічки; *Тікатися, тікаться* – мати тічку; виявляти статеву охоту (про суку); *Тічити* – бути в періоді тічки; *Тільна* – вагітна телятком корова; *Тлань* – ненажера (про тварин); *Трач* – пуголовок; *Тхніння* – дихання; запах, дух; *Шикаться* – паруватися; *Шкурлаполки* – пуголовки;

### ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕКСКРЕМЕНТІВ ТВАРИН

*Белега; балета, балік* – екскременти корови; *Бибка; кизик* – овечі екскременти; *Бидлячка* – екскременти рогатої худоби; *Бібка, бібок, біб'яшок* – кулеподібні екскременти; *Вороб'ячка* – горобиний послід; *Гайно* – гній, екскременти; *Горобинець* – послід горобця; *Гусячка* – послід гусей; *Кіз* – кал тварин; *Кізяк* – послід, кал домашніх тварин; *Кобилинець, конянка* – екскременти (кізяк) коня; *Ковтях* – кінський або коров'ячий кізяк; *Коняк* – кінський гній; *Коров'янка; корівняк, коров'як* – екскременти корови; *Котях* – кал свійських тварин

переважно дрібних – кіз, овець тощо); *Курячка*; *курячки* – курячий послід; *Лайно* – фекалії, послід, гній; *Мишак*; *мишачка* – екскременти мишей; *Млачівка*, *мостівка* – гноївка; *Олітки* – екскременти, овечі відходи; *Побирячити* – побруднити калом (про овець та зайців); *Псячка* – собаче лайно; *Шевяк* – сухі екскременти домашньої худоби;

Характерною ознакою народних термінів є їх образність. Образність народної назви викликає різноманітні яскраві асоціації. Це полегшує сприйняття і засвоєння термінів, які перестають бути абстрактними кодувальними знаками, а виступають як яскраві символи. Натомість незрозумілі назви не навіюють ніяких образів, або викликають хибні асоціації. Народне називництво є природним тому, що більшість термінів базуються на засадах властивостей та характеристик об'єктів. Так, образні анатомо-фізіологічні асоціації легко прочитуються із їх народних назв: *битка* [27] – розбите яйце, *борідка* [27] – щітка на нозі у коня (авт. рудименти другого і четвертого пальців у формі невеликих кісточок – грифельків), *виливок* [27] – яйце знесене без шкаралупи, *вовчок* [27] – зуб у коня, який заважає їсти, *дихи*, *здухвина*, *здухи*, *здуховина* [3] – частина тіла між ребрами і сідничними кістками у чотиринової тварини, *жмуриця* [18] – третя повіка, *лопатень* [28] – великий і широкий зуб, *телятинець* (ЕСУМ-5) – матка корови, *їдаки* (ЕСУМ-2) – зуби, *крыльця* [11] – лопатки, *няня* [34] – сосок, *озерок* [34] – зіниця ока, *божа роса* [27] – молоко, *зайди* [27] – жовта шкірочка в кутиках рота молодих птахів, *перчити* [19] – запліднювати самицю (про цапів), *риганці* [20] – відрижка, блювоти, *шкелет* [35] – худа людина, тварина.

Народним назвам притаманна багатопринципність, багатозначність та багатоваріантність. Одним зоонімом чи фітонімом часто позначають декілька видів живих організмів. З іншого боку, окремий анатомічний орган, особина чи географічний об'єкт можуть мати декілька назв, сформованих за різними принципами. Частині народних назв та термінів притаманна неточність та неуніфікованість. Одна й та ж лексема може використовуватися на позначення

різних біологічних об'єктів. Так, наприклад, народний термін *бруд* – має значення 1) «поросль (заросле) волосся у людини, яка бриється» [27] 2) «борода», 3) «нечистота» [17]; *воластий* [27] – людина з жирним підборіддям (воло є у птахів, а у людей відсутнє); *дримба* – 1) «здоровенна дівка», 2) «висока тонка жінка», 3) «варган», 4) «музичний інструмент» [18]; *макуха* – 1) «вайло, млява людина», 2) «вичавки з насіння олійних культур» [16]. Неточність і неуніфікованість були притаманні більшості метричних термінів на позначення відстані, ваги, об'єму, зокрема: *вершок* [25] – довжина вказівного пальця (4,5 см), *п'ядь* [25] – відстань між кінцями великого і середнього пальців розкритої долоні, *сажень* [25] – розмах руки (два лікті), *грань* [25] – вага з мале ячмінне чи пшеничне зерно, *полоник*, *кубок*, *мірявка* [25] – 400-500 г, *кофель* [25] – 200 г, *погарчик* [25] – 125 г, *бляха* [25] – 100 г, *ожиця* [25] – 20 г, *гелета*, *галета* [25] – 12-14 л, *кубок* [25] – 0,5 л, *феля* [25] – 2,5 л, *купка* [25] – 1,5-2 л, *чвертка* [25] – біля 0,2 л та ін.

У народних природничих науках передача, збереження і відтворення інформації здійснюється переважно описовими назвами, рідко – логічними термінами і досить рідко – теоретичними поняттями. Це зумовлено особливостями розвитку мислення людства і тим, що для поодиноких понять ще не сформувалися необхідні терміни. Завдяки тотожності терміна і його визначення, інформацію можна передати самим терміном (синтетичний шлях), або його змістом чи визначенням (аналітичний шлях). Нечисленні народні поняття у деяких природничих галузях передаються переважно аналітичними термінами або розгорнутими словосполученнями. У цьому дослідженні були знайдені розгорнуті словосполучення лише для обслуговування патологічної фізіології. Ними характеризують патологічні стани, позначають функціональні розлади, хворобливі стани та хвороби людей і тварин. Отже, у народній медицині здавна використовували такі аналітичні терміни чи словосполучення: *разслабленная немочь* [11] – параліч; *горлышко захватило или завалило* [11] – дифтерит; *желтая немочь* [11] – гепатит; *черная смерть*, *моровая язва* [11] –

чума; *вихожденіе пупа, чрева выходят въ муде* [11] – грижа; *болість чорна* [27] – епілепсія; *жемчужная болѣзнь, ломотная немочь* [11] – подагра; *низький на гочи* [19] – короткозорий; *лихая болячка, татарская оспа, худая боль, французская болѣзнь* [11] – сифіліс; *проходный рѣзь, проходная зуда* [11] – гонорея; *приїхали гості* [9] – менструація; *бути у вазі* [27], *зайшла в тяж* [9] – вагітність; *впала в кут, впала в зачіпок, на родиві, дитину шукає, розсипалась* [9] – пологи (у жінки). Деякими аналітичними термінами у народній ветеринарії позначають хвороби тварин: *антоново-вогняна жаба, зобний вогневик* [25] – сибірка; *пучення живота* [25] – тимпанія; *англійська хвороба* [25] – рахіт; *кровава бігунка* [25] – дизентерія; *місячна сліпота* [25] – кератит; *гниють груди* [25] – туберкульоз та ін.

Цікавий перелік двослівних, трислівних та багатослівних назв хвороб тварин є у роботі [10, с. 34-35]: у коней – *весна берет, коросты по телу, коросты поверх копыт, спину коню ломает, трещина на копыте*; у корів – *взяться корова не может, виши на языке, глаза слезятся, железы раздулись, потеря жвачки, сухие коросты, тела не держит*; на позначення загальних хвороб домашніх тварин – *бельма на глазах, надеж скота, черви в горле* [10].

Наукові терміни несуть функції передачі змісту поняття не лише в мові, а й як засіб осмислення особливостей цього поняття, встановлення зв'язків, адекватної передачі інформації у певній терміносистемі. Синтетичні наукові терміни дозволяють швидше, коротше, об'ємніше передати зміст наукового поняття. Так, за синтетичним терміном *сифіліс*, на позначення венеричної хвороби, закріплений цілий комплекс стиснутої чи архівованої інформації – назва від імені пастуха Сифілуса, персонажа поеми італійського лікаря Дж. Фракасторо; це хронічна інфекційна набута чи вроджена хвороба, при якій вражаються всі органи та системи організму. Найчастіше зараження відбувається під час статевого акту і досить рідко через різня предмети. Збудником є бліда тріпонема (*Treponema pallidum*), яка проникає в організм людини через



пошкодження шкіри ... і т. д. Всі особливості протікання хвороби, вираженої цим поняттям, у народній медицині передаються термінами – *лихая болячка*, *татарская оспа*, *худая боль*, *французская болѣзнь*, а в науковій – *сифіліс* і за ним прочитується повна картина хвороби.

Природничі галузі із високим вмістом теоретичного компонента у значній мірі обслуговуються синтетичними науковими термінами. До таких галузей належить екологія і фізіологія тварин та людини. Серед термінів із фізіологічним змістом, які розкривають народні екологічні поняття ми відносимо лексеми: на позначення внутрішньовидових конкурентних стосунків та форм поведінки – *тирво* [20] «токування»; стадії розвитку у віковій структурі популяції – *лягівка* [16] «час висиджування яєць»; статевої структури популяцій – *ікрець*, *ікровиця* [7] «самка риби»; регуляції чисельності популяції шляхом народжуваності і смертності особин на основі фізіологічних термінів – *згігнути* [7] «здохнути», *здих* [18] «загибель», *зметання* [25] «аборт», *котитися* [33] «народжувати дітей (про котів, куниць, тхорів, зайців, овець, кіз)», *літь*, *літити* [33] «запліднювати», *наплід* [28] «приплід», *нёрс*, *нересть* [34] «нерест», *опряга* [19] «смерть», *прикохок* [16] «приплід», *родиво* [20] «пологи», *шикається* [35] «паруватися» *тертися* (с. Біляни Вінницької обл.) «нереститися» .

Народні назви мають різний рівень вмотивованості. За цією ознакою їх можна розбити на три групи. Група правильно-орієнтованих термінів представлена назвами у яких відбита суттєва ознака певної тварини чи людини (форма окремих частин тіла, колір, поведінка) тощо. До таких назв належать *горлань* [27] – крикун; *зубань* [27] – людина з великими випнутими зубами; *їдовитий* [18] – невибагливий до їжі; *лисак*, *лисяк* [16] – чоловік з лисиною; *лівак* [7] – лівша; *лобань* [29] – людина з великим лобом та ін.

У групі неправильно-орієнтовані терміни – назви не відповідають зазначеним характерним ознакам, наприклад: *колінний гриб* [25] – запалення колінного суглоба; *печінкова жила* [25] – підколінна вена; *плющ* [25] –

кровотеча з носа, *волосянки* [25] – вени копита; *жабры* [11]; *руда* – кров [11]; *кабарга* [33] – спинний хребет та ін.

До неорієнтованих народних назв належать семантично непрозорі слова: *миза* [16] – морда, рило; *миси* [16] – морда тварини; *мимка* [16] – корова, що дає молоко не на всі дійки та ін.

Трапляється, що на побутовому рівні тривіальні назви змінюють суть наукового терміну, або надають йому іншого змісту. Наприклад, анатомічний термін *плече* відповідає ділянці передньої кінцівки між плечовим та ліктьовим суглобом. У повсякденному спілкуванні він асоціюється з частиною тулуба людини між шиєю та плечовим суглобом.

Частина анатоμο-фізіологічних термінів стала надбанням інших галузей природничих знань. Так, в українській фізичній термінології використовують запозичені з анатомії, морфології та фізіології терміни:– *стовбур, вухо, гортань, меніск, нерв, око, пульсація, сліпота на кольори, судина, хребет, волосина, жало, ніжка, гніздо, суглоб, шия, зуб, кишка, коліно, палець, язик, кінська сила* та ін. [ 24, с. 88–93].

### **Висновки**

1. Становлення народної анатоμο-фізіологічної термінології відбувалося в складі медичної та ветеринарної лексики. Вона розглянута у роботах А. Афанасьєва, І. Верхратського, С. Верхратського, Н. Висоцького, Р. Попова, В. Мілорадовича, С. Рудика та ін.
2. Народним термінам притаманні образність, багатозначність, багатоваріантність, багатопринципність, різна орієнтованість та інші ознаки.
3. Кожен народний природничий термін має своє життя. Він народжується, зазнає своєрідного відбору, еволюції, існує короткий час чи стає довгожителем. Частина назв відмирає або виходить із активного лексичного фонду і переходить до архаїзмів. Через обмеження сфери

використання деякі терміни існують лише у говірках, професіоналізмах тощо. Окремі народні назви закріпилися як загальнонародні слова, а інші стали науковими природничими термінами.

### **Список використаної літератури**

1. *Афанасьев А.* Поэтические воззрѣнія славянъ на природу: опытъ сравнительнаго изученія славянскихъ преданій и вѣрованій, въ связи съ мифическими сказаніями другихъ родственныхъ народовъ / А. Афанасьев. – М. : Тип. Грачева и комп. у Пречистенскихъ воротъ д. Шиловой, 1869. – Т. 3. – 840 с.
2. *Верхратський С.* Народне акушерство на Україні / С. Верхратський. – Нова-Прилука, 1928. – С. 881 – 946.
3. *Верхратський І.* Початки до уложення номенклятури и терминологіи природописної, народнѣи и замітка о волоськімъ-павуку / І. Верхратський. – Львівъ : Печатня М. Ф. Поремби, 1864. – Т. – 118 с.
4. *Верхратський І.* Початки до уложення номенклятури и терминологіи природописної, народнѣи / І. Верхратський. – Львівъ : Друкарня Ставропигійського Ин-ту, 1869. – Т. 2. – 240 с. – Въ додатку : декотрі повірки, забобони и пр.
5. *Верхратський І.* Початки до уложення номенклятури и терминологіи природописної, народнѣи / І. Верхратський. – Львівъ : Друкарня Ставропигійського Ин-ту, 1869. – Т. 3. – 23 с.
6. *Верхратський І.* Початки до уложення номенклятури и терминологіи природописної, народнѣи / І. Верхратський. – Львівъ : Друкарня Ставропигійського Ин-ту, 1872. – Т. 4. – 23 с.
7. *Верхратський І.* Початки до уложення номенклятури и терминологіи природописної, народнѣи / І. Верхратський. – Львівъ : Друкарня Ставропигійського Ин-ту, 1872. – Т. 5. – 40 с.
8. *Верхратський І.* Початки до уложення номенклятури и терминологіи природописної, народнѣи / І. Верхратський. – Львівъ : Печатня Т-ва им. Шевченка, 1879. – Т. 6. – 624 с.
9. *Верхратський С.* З нотаток сільського лікаря / С. Верхратський // Шлях до здоров'я. – 1926. – № 4. – С. 57.
10. *Виноградов Г.* К изучению народной медицины у русского населения Сибири : инструкция и программа / Г. Виноградов. – Иркутск, 1923. – 52 с.
11. *Высоцкій Н. Ѳ.* Очерки нашей народной медицины / Н. Ѳ. Высоцкій ; [Совѣтъ Московскаго ареол. ин-та]. – М. : Печатня А. И. Снегиревой, 1911. – Вып. 1. – 168 с. ; съ рис.
12. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1956. – Т. 1 : А-З. – 699 с.

13. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1956. – Т. 2 : И-О. – 779 с.
14. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1956. – Т. 3 : П. – 555 с.
15. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1956. – Т. 4 : Р-V. – 683 с.
16. *Етимологічний* словник української мови : в 7 т. / [ред-кол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1989. – Т. 3 : Кора–М / [уклад. : Р. В. Болдирєв та ін.]. – 549 с. – (Словники України).
17. *Етимологічний* словник української мови : в 7 т. / [редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1 : А–Г / [уклад. Р. В. Болдирєв та ін. ]. – 631 с. – (Словники України).
18. *Етимологічний* словник української мови : в 7 т. / [редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 2 : Д–Копці / [уклад. : Р. В. Болдирєв та ін.]. – 570 с. – (Словники України).
19. *Етимологічний* словник української мови : в 7 т. / [редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 4 : Н–П / [уклад. : Р. В. Болдирєв та ін. ; ред. тому : В. Т. Коломієць, В. Г. Скляренко]. – 656 с. – (Словники України).
20. *Етимологічний* словник української мови : в 7 т. / [редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 5 : Р–Т / [уклад. : Р. В. Болдирєв та ін.]. – 703 с. – (Словники України).
21. *Желеховський Е.* Малоруско-німецькій словарь / Е. Желеховський, С. Недільський. – Львів : НТШ, 1886. – Т. 1 – 2.
22. *Куйбіда В. В.* Розвиток природничої науки і термінології в Україні : шлях крізь епохи (XVII – початок XXI ст.) : [монографія] / В. В. Куйбіда. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2012. – 458 с.
23. *Попов П. С.* Логические знания на Руси в конце XV в. / П. С. Попов, Р. А. Симонов, Н. И. Стяжкин // Естественнаучные представления Древней Руси : сб. ст. – М. : Наука, 1978. – 176 с.
24. *Процик І.* Українська фізична термінологія на зламі XIX–XX століть / І. Процик. – Львів : Видавн. центр Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка, 2004. – 252 с.
25. *Рудик С.* Мова українських тваринників / Станіслав Рудик. – К. : АН Вищої шк. України, 2003. – 108 с.
26. *Скуратівський В.* Кухоль меду / Василь Скуратівський. – Львів : Гердан Графіка, 2000. – 304 с.
27. *Словарь* української мови / Б. Грінченко. – К., 1907. – Т. 1. – 494 с.
28. *Словарь* української мови / Б. Грінченко. – К., 1908. – Т. 2. – 573 с.
29. *Словарь* української мови / Б. Грінченко. – К., 1909. – Т. 3. – 506 с.
30. *Словарь* української мови / Б. Грінченко. – К., 1909. – Т. 4. – 547 с.

31. *Старостин Б. А.* Биологические знания / *Б. А. Старостин* // *Естественнонаучные представления Древней Руси : сб. ст. – М. : Наука, 1978. – 176 с.*
32. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / *М. Фасмер* ; пер с нем. и доп. *О. Н. Трубачева* ; под ред. и с предисл. *Б. А. Ларина*. – 2-е изд. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 1: (А-Д). – 573 [3] с.
33. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / *М. Фасмер* ; пер с нем. и доп. *О. Н. Трубачева* ; под ред. и с предисл. *Б. А. Ларина*. – 2-е изд. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 2 : (Е-Муж). – 671 [1] с.
34. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / *М. Фасмер* ; пер с нем. и доп. *О. Н. Трубачева* ; под ред. и с предисл. *Б. А. Ларина*. – 2-е изд. – М. : Прогресс, 1987. – Т. 3: (Муза-Сят). – 830 [2] с.
35. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / *М. Фасмер* ; пер с нем. и доп. *О. Н. Трубачева* ; под ред. и с предисл. *Б. А. Ларина*. – 2-е изд. – М. : Прогресс, 1987. – Т. 4 : (Т-Ящур). – 860 [4] с.
36. *Шухевич В.* Гуцульщина / *В. Шухевич* // *Матер'яли до українсько-руської Етнології Вид. Етногр. Ком. Наук. тов. імени Шевченка у Львові. – Львів : НТШ, 1899. – Т. 2, № 8. – С. 2 – 144.*